

Рецензія на книгу *Цезар і Агнець: ранні християнські погляди на війну і військову службу*

Цезар і Агнець: ранні християнські погляди на війну і військову службу. Георгій Каланціс. Львів: Видавництво «Свічадо», 2023. 304 с.; ISBN: 978-966-938-648-9; 305 грн.

Данієл КУЧУРЯН

Львівська богословська семінарія, Львів, Україна

ORCID: 0009-0003-1994-540X

У своїй книзі «Цезар і Агнець» Георгій Каланціс розглядає питання ставлення ранніх християн до війни та військової служби. Назва книжки хоч і проста, та водночас і неординарна. Слово «Цезар» чітко асоціюється з лавровим вінком, який римський імператор Юлій Цезар носив як символ безмежної влади. З іншого боку, «Агнець» асоціюється з Ісусом Христом і відомий як один із Його титулів. В контексті книги ці найменування відображають два «полюси»: Римську імперію, – як владу Цезаря та беззахисність і вразливість християнина, який сповідує владу Агнця.

Каланціс розглядає події з історії християнства перших трьох століть і, зокрема, порушує питання участі вірян у військовій службі. З одного боку, автор не дає нам чіткої відповіді, чи можна християнинові воювати, та з іншого – досить докладно розповідає про те, яким було ставлення ранніх християн до служби у війську. Ба більше, автор іде далі – і показує, що в перші три століття рання церква не мала однозначної позиції щодо цього.

У першому розділі автор досліджує важливість історії християнства для сучасних послідовників вчення Христа і вводить читача в світ літератури на означену тему. Детально розглядається, що саме писали про це і які богословські аргументи використовувалися на користь участі чи неучасті хрещених у військовій службі.

Другий розділ присвячений відносинам послідовників Христа з римською владою. Автор показує, як християни перших століть розуміли тодішню римську релігію, що практикувала ідолопоклонство нерозривно з імперською владою. Це була одна з важливих причин, через яку вони не хотіли йти до війська.

Християнські автори в своїх творах пояснювали, що боги імперії вимагають послуху, жертви та крові, і з цього зробили висновок, що християни не можуть брати участь у таких моделях існування та поклоніння¹. З іншого боку, майже до середини III століття, за кількома винятками, римляни вважали християн переважно розкольницькою юдейською сектою, що не мала того юридичного захисту, який мали юдеї.

У третьому розділі автор аналізує богословський аспект участі християнина у військовій службі. Каланціс ставить низку різних запитань на цю тему, зокрема: чи була рання церква рівномірно пацифістською? що означало для меншини, яка жила в безпечному середовищі, гарантованому імперією, бути пацифістською спільнотою? чи були Тертуліан та Оріген виразниками загальних християнських почувань, чи це просто другорядні голоси, що лише випадково дійшли до нас?

Автор зазначає, що рання церква ніколи не була єдиною в абсолютному неприйнятті участі своїх послідовників у війні, тоді як багато відомих авторів однозначно вважали, що християнин не може брати участі у військовій службі². Каланціс підтримує ту думку, що бути вояком у римській армії означало дотримуватися узаконених релігійних обрядів та практик. Римська релігія була настільки всеосяжною в усіх своїх деталях, що християнин в армії навряд чи зміг би уникнути взаємодії з нею в той чи інший спосіб. Оріген, наприклад, стверджував, що насильство не було християнською відповіддю на несправедливість. Але з іншого боку лунали моральні звинувачення в бік християн. Так, Оріген відреагував на закиди Цельса, що, мовляв, якби всі наслідували приклад християн і утримувалися від військової служби, то імператор залишався би «покинутим, самотнім і зрадженим» і не міг би протистояти натиску найбеззаконніших і найдикіших варварів³. На думку Орігена, незважаючи на те, що християни не беруть участі у військовій службі, вони все одно воюють за імператора – тим, що постійно моляться за нього.

Крім того, автор книги розкриває й інший бік цього питання: наприклад, Ісус високо похвалив віру сотника, та й розмова Івана Хрестителя з вояками і навернення сотника Корнилія нібито вказують на те, що християни можуть служити у війську. Але погодимося з автором: все ж таки немає прямих доказів, що християни служили в римській армії – чи як вояки, чи як ауксилії (лат. *auxillia* – допоміжні війська) – до правління Марка Аврелія.

У другій частині книги, що складається з четвертого по дванадцятий розділ, Каланціс розглядає первісні тексти (першоджерела) з означеної теми. Вони дуже цінні, оскільки містять багато важливої інформації про відносини та участь християн у війську. Наприклад, із листування Плінія Молодшого з імператором Траяном можна довідатися, що Пліній вбачав у послідовниках Христа загрозу політичному

¹ Георгій Каланціс, *Цезар і Агнець* (Львів: Видавництво «Свічадо», 2023), 31.

² Каланціс, *Цезар і Агнець*, 74.

³ Там само, 72.

ладу. Йдеться і про звернення християнських письменників до вірян, а саме про настанови дотриматися вчення Христа, жити добродібно та любити ворогів. Каланціс, посилаючись на різних авторів, розглядає й звернення, в якому стверджується, що християни – такі ж люди, як і всі інші, і мають право на поклоніння своєму Богові.

Зазначимо, що ця книга була б неможлива без розгляду творів Тертуліана, який з усіх християнських авторів перших чотирьох століть написав найбільше про війну, військову службу та відносини між церквою та державою. Каланціс цитує апологетичні твори Тертуліана, в яких цей захисник ранньої церкви багато говорить про християнське життя, але Тертуліана більше турбують ті ідолопоклонства, що їх змушені чинити християни під час своєї служби. Автор зазначає, що Тертуліан порушував питання про те, чи може охрещений християнин і далі служити у війську, і прийшов до висновку, що той повинен залишати службу після навернення.

Далі Каланціс розглядає писемну спадщину ще одного видатного християнського автора – Орігена. Автор наводить багато його листів проти Цельса, в яких Оріген стверджує: той факт, що християни не беруть участі у війні, не робить їх менш значущими в очах Бога. Більше того, Оріген не згоден із Цельсом, що християни зобов'язані магістратові тим майном, яким вони володіють⁴.

В епілозі автор показує, як змінилося розуміння служби у війську з початку IV століття. Якщо раніше така служба передбачала необхідність визнавати божественність царя та принесення жертви язичницьким богам – і це було каменем спотикання для християн, то вже наприкінці IV століття ідолопоклонство фактично було ліквідовано. Із приходом імператора Костянтина навіть риторика змінилася – вже говорили про імператора як про помазаника Божого, а не як про бога.

Підсумовуючи, можна сказати, що автор цієї книги демонструє високу експертну оцінку в історичних та богословських питаннях, а його твір є дуже актуальним і корисним у сучасних умовах. І хоча Г. Каланціс не проводить аналогій з нашим часом, «Цезаря і Агнця» все одно доцільно рекомендувати викладачам, студентам та іншим критично мислячим людям, щоб вони могли зробити власні висновки стосовно тем війни, служби в армії і ролі християн.

Daniel KUCHURIAN

Lviv Theological Seminary, Lviv, Ukraine

ORCID: 0009-0003-1994-540X

E-mail: daniel.kuchurian@gmail.com

Надійшла до редакції / Received 15.09.2023

Прийнята до публікації / Accepted 11.10.2023

⁴ Каланціс, *Цезар і Агнець*, 194.